KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI BOLALAR XULQIDAGI SALBIY O‘ZGARISHLARNI KORREKSIYALASHNING PEDAGOGIK ASOSLARI

Abduboqiyeva Ug`iloy
Farg‘ona davlat universiteti Ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi(boshlang‘ich ta’lim) ixtisosligi tatqiqotchisi

Annotatsiya
Mazkur maqolada kichik maktab yoshidagi bolalar xulqida kuzatiladigan salbiy o‘zgarishlarning pedagogik-psixologik sabablari, ularni korreksiyalashning zamonaviy pedagogik asoslari hamda samarali metodlari tahlil qilingan. Tadqiqotda bolalarda agressivlik, qo‘rqoqlik, loqaydlik, emotsional zo‘riqish kabi salbiy holatlarni bartaraf etishda oila, maktab va ijtimoiy institutlar hamkorligining ahamiyati yoritilgan. Shuningdek, korreksion faoliyatni tashkil etishda pedagogik diagnostika, individual yondashuv va interfaol metodlarning samaradorligi asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: *kichik maktab yoshi, salbiy xulq, korreksiyalash, pedagogik diagnostika, agressivlik, affiliasiya, korreksion pedagogika, emotsional rivojlanish, pedagogik hamkorlik.*

KIRISH

Bugungi globallashuv va axborotlashuv jarayonida yosh avlod tarbiyasi bilan bog‘liq muammolar jamiyat taraqqiyotining dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa, kichik maktab yoshidagi bolalar xulqida kuzatilayotgan agressivlik, qo‘rqoqlik, loqaydlik, emotsional beqarorlik kabi salbiy o‘zgarishlar pedagogik va psixologik jihatdan chuqur tadqiq etishni talab qilmoqda. Kichik maktab yoshidagi bolalarda salbiy xulq o‘zgarishlarini bartaraf etishda ijobiy pedagogik ta’sir va shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv muhimligini ta’kidlaydi.[1] Kichik maktab yoshi bolaning shaxs sifatida shakllanishida muhim bosqich hisoblanib, bu davrda uning ijtimoiylashuvi, axloqiy qadriyatlari va emotsional holati faol rivojlanadi. Shu sababli aynan ushbu yosh davrida kuzatiladigan salbiy xulqiy o‘zgarishlarni o‘z vaqtida aniqlash va korreksiyalash muhim pedagogik vazifa sanaladi. Zamonaviy pedagogik yondashuvlarda bolalar xulqidagi salbiy o‘zgarishlarni bartaraf etish faqat intizomiy ta’sir bilan emas, balki shaxsga yo‘naltirilgan pedagogik yordam, emotsional qo‘llab-quvvatlash va ijtimoiy moslashuvni rivojlantirish asosida amalga oshirilishi ta’kidlanmoqda. Agressiv xulq-atvorning asosiy omillaridan biri sifatida frustratsiya va ijtimoiy stress holatlari ko‘rsatilgan va ular shaxsning emotsional boshqaruviga salbiy ta’sir qilishi ta’kidlanadi.[2] Shu nuqtai nazardan, kichik maktab yoshidagi bolalar xulqidagi salbiy o‘zgarishlarni korreksiyalashning pedagogik asoslarini ishlab chiqish dolzarb ilmiy muammo hisoblanadi. Bolalardagi agressiv xulqni korreksiyalashda o‘yin terapiyasi va ijobiy muloqot ko‘nikmalarini shakllantirish samarali usul sifatida ko‘rsatiladi.[3]

ADABIYOTLAR TAHLILI

Kichik maktab yoshidagi bolalar xulqidagi salbiy o‘zgarishlarni korreksiyalash muammosi pedagogika va psixologiya fanlarining kesishgan nuqtasida turgan murakkab ilmiy yo‘nalishlardan biri hisoblanadi. Mazkur masala bo‘yicha olib

borilgan ilmiy tadqiqotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, bolalar xulqining shakllanishi, undagi og‘ishlar va ularni bartaraf etish mexanizmlari turli ilmiy maktablar tomonidan o‘rganilgan.

Mahalliy olimlar E.G‘oziyev, B.R.Qodirov, N.Saidova, O‘.Musurmonova, Sh.Abdullayeva va boshqalarning tadqiqotlarida bolalar psixikasining rivojlanish qonuniyatlari, emotsional holatlar dinamikasi hamda xulq-atvor shakllanishiga ta’sir etuvchi ijtimoiy-psixologik omillar chuqur tahlil qilingan. Ularning ishlarida ayniqsa oilaviy muhit, pedagogik ta’sir va shaxslararo munosabatlarning bola xulqiga bevosita ta’siri asoslab berilgan. E.G‘oziyevning psixologik tadqiqotlarida bolalarda emotsional barqarorlik va xulqiy reaksiyalar o‘rtasidagi bog‘liqlik ilmiy asosda ochib berilgan bo‘lib, u bolalar xulqidagi og‘ishlarni erta aniqlash va psixologik korreksiyaning ahamiyatini ta’kidlaydi. Shuningdek, N.Saidova va Sh.Abdullayeva ishlarida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ijtimoiy moslashuv jarayonlari va tarbiyaviy ta’sir mexanizmlari yoritilgan.

MDH mamlakatlari olimlaridan A.A.Rean, L.S.Vigotskiy, B.F.Skinner, A.Bandura, D.B. Elkonin va boshqa tadqiqotchilar bolalar xulq-atvorining shakllanishini turli nazariy yondashuvlar asosida tahlil qilganlar. Xususan, A.Banduraning ijtimoiy o‘rganish nazariyasiga ko‘ra, bolalar xulqi kuzatish va taqlid qilish orqali shakllanadi, bu esa agressiv xulqning paydo bo‘lishida muhim omil hisoblanadi. L.S.Vigotskiy esa bolaning psixik rivojlanishini ijtimoiy muhit va muloqot bilan bevosita bog‘liq jarayon sifatida izohlaydi. Uning “yaqin rivojlanish zonasi” konsepsiyasi pedagogik korreksiyada muhim nazariy asos bo‘lib xizmat qiladi. B.F.Skinnerning bixevioristik yondashuvi esa xulq-atvorni rag‘batlantirish va jazolash mexanizmlari orqali boshqarish mumkinligini asoslaydi.

Zamonaviy xorijiy tadqiqotlarda (R.Sears, K.Rogers, J.Piaget, D.Goleman) bolalar xulqining emotsional-intellektual asoslari, o‘zini boshqarish ko‘nikmalari va ijtimoiy-emotsional rivojlanish masalalariga alohida e’tibor qaratilgan. K.Rogersning shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim konsepsiyasi bolaga nisbatan empatiya va qo‘llab-quvvatlash asosida yondashish zarurligini ta’kidlaydi, bu esa korreksion pedagogikaning muhim tamoyillaridan biridir. Shu bilan birga, ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, mavjud tadqiqotlarda bolalar xulqidagi salbiy o‘zgarishlarni korreksiyalashning alohida tizimli pedagogik modeli, integratsion yondashuvlar hamda maktab-oila hamkorligi asosidagi amaliy mexanizmlar yetarli darajada ishlab chiqilmagan. Ayniqsa, kichik maktab yoshidagi bolalar uchun individual korreksion dasturlarni ishlab chiqish, pedagogik diagnostika asosida xulqiy og‘ishlarni erta aniqlash va ularni bartaraf etish metodikasi masalasi dolzarb bo‘lib qolmoqda. Demak, mavjud ilmiy manbalar tahlili bolalar xulqidagi salbiy o‘zgarishlarni korreksiyalash muammosi keng o‘rganilgan bo‘lsa-da, zamonaviy ta’lim sharoitida innovatsion pedagogik texnologiyalar asosida kompleks yondashuvni ishlab chiqish zarurligini ko‘rsatadi.

TADQIQOT METODLARI

Tadqiqot jarayonida pedagogik kuzatish, suhbat, anketa, qiyosiy-pedagogik tahlil, diagnostik metodlar hamda matematik-statistik tahlil usullaridan foydalanildi.

Bolalar xulqidagi salbiy o‘zgarishlarni korreksiyalashning samarali pedagogik tizimini ishlab chiqishda quyidagi pedagogik shart-sharoitlar asos qilib olindi:

1. Oila, maktab va ijtimoiy institutlar hamkorligini yo‘lga qo‘yish;
2. Bolalarning individual-psixologik xususiyatlarini hisobga olish;
3. Pedagogik diagnostika asosida korreksion faoliyatni tashkil etish;
4. Interfaol va korreksion metodlardan foydalanish;
5. Emotsional qo‘llab-quvvatlovchi pedagogik muhit yaratish.

Tadqiqot davomida kichik maktab yoshidagi bolalarning xulqiy holatini aniqlash uchun diagnostik kuzatuvlar hamda psixologik testlardan foydalanildi.

TADQIQOT NATIJALARI

Salbiy xulqiy o‘zgarishlarning kelib chiqish omillari tahlillar natijasida kichik maktab yoshidagi bolalarda salbiy xulqiy o‘zgarishlarning yuzaga kelishiga biologik, psixologik va ijtimoiy omillar ta’sir ko‘rsatishi aniqlandi. Ayniqsa, oiladagi nosog‘lom muhit, ota-onalar e’tiborining yetishmasligi, tengdoshlar bilan munosabatdagi ziddiyatlar hamda axborot vositalarining salbiy ta’siri agressiv xatti-harakatlarning shakllanishiga sabab bo‘lmoqda. Ta’lim jarayonida o‘quvchilarning shaxsiy rivojlanishi, ularning huquq va qonuniy manfaatlarini himoya qilish ta’lim tizimining asosiy vazifalaridan biri sifatida belgilangan. [4] Shu sababdan barcha maktablarda keng ko`lamlin ishlar olib borilmoqda. Shuningdek, bolalardagi emotsional zo‘riqish va ijtimoiy moslashuvdagi qiyinchiliklar ham salbiy xulqiy holatlarning kuchayishiga olib kelishi kuzatildi.

Tadqiqot davomida pedagogik diagnostika orqali bolalarning individual xususiyatlari, emotsional holati va kommunikativ ko‘nikmalari tahlil qilindi. Natijada korreksion mashg‘ulotlarni individual yondashuv asosida tashkil etish samarali natija berishi aniqlandi. Korreksion faoliyatda quyidagi metodlarning samaradorligi kuzatildi:

- rolli o‘yinlar;
- art-terapiya elementlari;
- psixogimnastika mashqlari;
- trening va suhbat metodlari;
- motivatsion rag‘batlantirish usullari.

Mazkur metodlar bolalarning emotsional barqarorligini oshirish, agressivlik darajasini pasaytirish hamda ijtimoiy muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qildi.

MUHOKAMA

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, bolalar xulqidagi salbiy o‘zgarishlarni korreksiyalashda pedagogik diagnostika muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki diagnostika bolaning individual ehtiyojlarini aniqlash va unga mos pedagogik yordam ko‘rsatish imkonini beradi. Shuningdek, korreksion faoliyatning samaradorligi pedagog va ota-onalarning hamkorligiga bevosita bog‘liq ekanligi aniqlandi. Ota-onalarni pedagogik jarayonga jalb qilish bolalarning emotsional holatini barqarorlashtirish va ijtimoiy moslashuvini yaxshilashga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Pedagogik tajribalar davomida interfaol metodlardan foydalanish bolalarning mustaqil fikrlashini rivojlantirishi, o‘z his-tuyg‘ularini erkin ifodalashiga yordam berishi

kuzatildi. Ayniqsa, ijobiy pedagogik muhit yaratish bolalarda affiliasiya ehtiyojining rivojlanishiga xizmat qildi. Tadqiqot natijasida kichik maktab yoshidagi bolalar xulqidagi salbiy o‘zgarishlarni korreksiyalash quyidagi mezonlar asosida samarali tashkil etilishi aniqlandi:

- emotsional barqarorlik;
- kommunikativ faollik;
- ijtimoiy moslashuv;
- ijobiy motivatsiya;
- o‘z-o‘zini nazorat qilish ko‘nikmasi.

XULOSA

Kichik maktab yoshidagi bolalar xulqidagi salbiy o‘zgarishlarni korreksiyalash murakkab pedagogik-psixologik jarayon hisoblanadi. Mazkur jarayonni samarali tashkil etish uchun pedagogik diagnostika, individual yondashuv, oila-maktab hamkorligi va interfaol metodlardan foydalanish muhim ahamiyatga ega. Tadqiqot natijalari asosida ishlab chiqilgan pedagogik tavsiyalar bolalarning agressiv xatti-harakatlarini kamaytirish, emotsional holatini barqarorlashtirish va ijtimoiy moslashuvini rivojlantirishga xizmat qiladi. Agressiv xulq-atvor ko‘pincha kuzatish va taqlid qilish orqali, ya’ni model (namuna) xulqini o‘rganish natijasida shakllanishi ta’kidlanadi.[6] Shuningdek, korreksion-pedagogik faoliyatni tizimli tashkil etish kichik maktab yoshidagi bolalarda sog‘lom psixologik muhitni shakllantirish hamda ularning barkamol shaxs sifatida rivojlanishini ta’minlaydi. Korreksion-pedagogik faoliyat samaradorligi pedagogik diagnostika natijalariga asoslangan individual yondashuvga bevosita bog‘liq ekanligi aniqlandi. Diagnostika jarayoni bolaning emotsional holati, kommunikativ ko‘nikmalari va ijtimoiy moslashuv darajasini aniqlash orqali aniq korreksion strategiyani ishlab chiqish imkonini beradi. Shu asosda tashkil etilgan korreksion mashg‘ulotlar (rolli o‘yinlar, art-terapiya, psixogimnastika, treninglar) bolalarda emotsional barqarorlikni oshirish va ijobiy xulqiy ko‘nikmalarni shakllantirishda samarali natija beradi. Bola huquqlari kafolati to`g`risida bir qancha qonunlar ishlab chiqilgan Bolalarning sog‘lom rivojlanishi, ularning huquqlari va qonuniy manfaatlarini himoya qilish davlatning asosiy majburiyatlaridan biri sifatida belgilangan.[5] Bu qonunga asosan bolalar davlat himoyasidadir degan xulosaga kelish mumkin

Shuningdek, tadqiqot jarayonida oila, maktab va ijtimoiy institutlar hamkorligi bolalar xulqini korreksiyalashda hal qiluvchi ahamiyatga ega ekani asoslab berildi. Ushbu hamkorlik tizimli yo‘lga qo‘yilganda bolalarning ijtimoiy moslashuvi tezlashadi, agressiv xatti-harakatlar kamayadi va kommunikativ faollik darajasi ortadi. Ilmiy tahlillar asosida shuni qayd etish mumkinki, kichik maktab yoshidagi bolalar xulqidagi salbiy o‘zgarishlarni samarali korreksiyalash uchun quyidagi yo‘nalishlarni takomillashtirish zarur:

— pedagogik diagnostika tizimini erta bosqichda joriy etish;
— individual va differensial yondashuvni kuchaytirish;
— emotsional qo‘llab-quvvatlovchi pedagogik muhit yaratish;
— interfaol, korreksion va terapevtik metodlardan kompleks foydalanish;

— oila va ta’lim muassasasi hamkorligini institutsional darajada mustahkamlash.

Xulosa qilib aytganda, bolalar xulqidagi salbiy o‘zgarishlarni korreksiyalash faqat pedagogik ta’sir emas, balki kompleks ijtimoiy-pedagogik tizimni talab qiluvchi murakkab jarayon hisoblanadi. Ushbu jarayonning samaradorligi esa pedagogning kasbiy kompetensiyasi, ota-onalarning faolligi hamda ta’lim muhitining psixologik xavfsizligi bilan bevosita bog‘liqdir. Shu bois, mazkur yo‘nalishda ilmiy asoslangan korreksion-pedagogik modellarni ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish bugungi kun ta’lim tizimi oldidagi muhim vazifalardan biri bo‘lib qolmoqda.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. G‘oziyev E. Pedagogik psixologiya asoslari. – Toshkent: O‘qituvchi, 2018.
2. Rean A.A. Psixologiya agressivnogo povedeniya. – Moskva, 2019.
3. Smirnova T.P. Detskaya agressiya i puti yeye korreksii. – Sankt-Peterburg, 2017.
4. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent, 2020.
5. O‘zbekiston Respublikasining “Bola huquqlarining kafolatlari to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent, 2008.
6. Bandura A. Social Learning Theory. – New York, 1977.